

Перспектива дослідження полягає в розробленні методики навчання текстотворення в початковій школі на уроках української мови.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. **2. Болотнова Н. С.** Коммуникативная стилистика текста / Н. С. Болотнова. – Москва : Наука, 2009. – 384 с. **3. Горошкіна О. М.** Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: [монографія] / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с. **4. Зимняя И. А.** Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. – Москва : Русский язык, 1989. – 222 с. **5. Кубрякова Е. С.** Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. – Москва : Наука, 1991. – 240 с. **6. Кучеренко І. А.** Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі / І. А. Кучеренко : дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання (укр. мова)». – Херсон, 2015. – 570 с. **7. Ладыженская Т. А.** Система обучения сочинениям в 5–8 классах / Т. А. Ладыженская. – Москва : Просвещение, 1967. – 312 с. **8. Пентилюк М. І.** Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк. – Київ : Ленвіт, 2009. – 400 с.

УДК 371.3

Володимир Марків

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Марків В. М. Становлення та розвиток педагогічної освіти Півдня України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

У статті розглядаються джерела збагачення теорії та практики розбудови національної системи освіти її становлення і розвитку педагогічної освіти південного регіону України в середині ХІХ – на початку ХХ століття. Соціально-економічні й суспільно-політичні зміни не могли не зумовити своєрідність розвитку професійної освіти, зокрема педагогічної, її основних тенденцій; вони вимагали реформування освітніх процесів, більш високої їх організації та впорядкування. Безперечно, реформи освіти мали класовий характер і проводилися в інтересах дворянства, а також буржуазії, що зароджувалася.

Ключові слова: соціально-економічні й суспільно-політичні зміни, професійна освіта, реформування освітніх процесів.

Марків В. Н. Становление и развитие педагогического образования Юга Украины в середине ХІХ – начале ХХ столетия.

В статье рассматриваются источники обогащения теории и практики развития национальной системы образования, становления и развития педагогического образования южного региона Украины в середине ХІХ – начале ХХ века. Социально-экономические и общественно-политические изменения не могли не вызвать своеобразие развития профессионального образования, в том числе педагогического, его основных тенденций; они требовали реформирования образовательных процессов, более высокой их организации и упорядочения. Бесспорно, реформы образования имели классовый характер и проводились в интересах дворянства, а также буржуазии, которая зарождалась.

Ключевые слова: социально-экономические и общественно-политические изменения,

профессиональное образование, реформирование процессов образования.

Markiv V. N. The formation and development of pedagogical education in the South Ukraine in the middle of the XIX – beginning of the XX century.

The article examines the sources of enrichment of the theory and practice of national educational system development its formation and development of pedagogical education of the southern region of Ukraine in the middle of the XIX – beginning of the XX century. Socio-economic and social and political changes should cause the distinctive development of professional education, including pedagogical, its major tendencies; they demanded the reforming of the educational processes, higher organization and improvement. Undoubtedly, educational reforms were of class character and conducted in the interests of the nobility and the emerging bourgeoisie.

Key words: socio-economic and social and political changes, professional education, reformation of educational processes.

Одним із найбільш надійних джерел збагачення теорії та практики розбудови національної системи освіти є результати історико-педагогічного аналізу становлення і розвитку. Особливий інтерес у цьому аспекті становить вивчення історії освіти Півдня України XIX – початку XX століття. Саме цей період характеризується глобальними перетвореннями, передусім соціально-економічного змісту, а також суспільно-політичними суперечностями в Україні, спричиненими насамперед новою геополітичною ситуацією у Центральній та Східній Європі [8; 9].

Стаття присвячена проблемі становлення та розвитку педагогічної освіти південного регіону України в середині XIX – початку XX століття.

Серед українських земель, що у XIX столітті становили південно-західну частину Російської імперії, виокремлювались чотири великі регіони: Лівобережна Україна, Слобожанщина, Правобережна Україна та Південна (Степова) Україна.

На відміну від інших регіонів Південна (Степова) Україна не мала за собою глибоких традицій. Це була територія «Дикого поля», яку до останньої чверті XVIII ст. заселяли лише татари і запорізькі козаки. Навіть після ліквідації Кримського ханства (1774) і Запорізької Січі (1775) Південна Україна ще довго продовжувала зберігати прикордонний характер: у середині XIX ст. кожний сьомий житель тут був військовослужбовцем. Іншою особливістю регіону була надзвичайна родючість чорноземних степів. Після ліквідації постійної загрози військових нападів з півдня стало можливим проводити у цих степах осіле землеробство і тваринництво. Завдяки близькості моря створювалась можливість ефективно і дешево пов'язати цей новий землеробський район з європейським ринком, потреби якого у збіжжі, вовні, тваринному жирі та інших сільськогосподарських продуктах стимулювали швидкий економічний розвиток Південної України. Це приваблювало величезні маси людей. Наведемо приклад: тільки з 1800 по 1863 рік у південних степах осіло близько 2,6 млн (для порівняння: за утричі довший період XVII–XVIII століть у південні степи переселилося близько 3,3 млн.). Три південноукраїнські губернії – Таврійська, Херсонська і Катеринославська – мали найвищі показники приросту населення, заснування і швидкий розквіт нових міст Миколаєва і Одеси сприяло значному збільшенню кількості жителів Півдня України. Від середини XIX ст. до кінця існування Російської імперії за численністю населення Одеса завдяки своєму зручному розташуванню закріпила за собою статус третього найбільшого міста в імперії (після Москви і Петербурга) [6].

Соціально-економічні й суспільно-політичні зміни не могли не зумовити своєрідності

розвитку професійної освіти, зокрема педагогічної, її основних тенденцій; вони вимагали реформування освітніх процесів, більш високої організації та впорядкування.

Безперечно, реформи освіти мали класовий характер і проводилися в інтересах дворянства, а також буржуазії, що зароджувалися. Про це свідчать офіційні документи. Так, розпорядженням Міністерства народної освіти від 15 червня 1813 року і царським указом 1827 року заборонявся допуск у середні та вищі навчальні заклади вихідців із селян-кріпаків, а циркуляр Міністерства освіти від 31 грудня 1840 року відкрито проголошував ідею обмеження освіти народних мас, щоб не порушити «порядок громадських станів».

У свій час міністр освіти С. Уваров подав доповідну записку цареві Миколі I, у якій вимагав проводити русифікацію шкіл на Україні, заборонити українську мову в школах, посилити релігійне виховання учнів. На цій доповідній записці Микола I написав таку резолюцію: «Цілком відповідає моїм думкам і прагненням суворо дотримуватися цього плану, ні в чому не послаблювати і не відступати».

«Положеннями про народні початкові школи» 1864 р., які надійшли і до Миколаївщини, царський уряд вимагав зміцнювати в народі релігійні поняття і виховувати учнів у душі відданості цареві.

У 70–80 роки XIX століття, коли міністром освіти був Д. Толстой, затверджено нове «Положення про початкові народні училища» (1874), яким ще більше посилювався вплив духовенства та пануючих кіл суспільства на початкові школи, особливо сільські. Так, наприклад, у Херсонській губернії з 219 попечителів сільських шкіл було: з великих землевласників – 111, із священників – 21 [7].

Важливою формою початкової освіти в м. Миколаєві були школи грамотності. Вони були відкриті у 1861 році за ініціативою дружини головного командира Чорноморського флоту і портів Чорного та Азовського морів віце-адмірала Глазенапа Б. А. – Емілії Антонівни і довгий час знаходились у віданні комітету миколаївських шкіл, створеного у 1871 році. Пізніше вони перейшли в підпорядкування Одеського навчального округу. Пік цих шкіл у Миколаєві припадає на 1873 рік: їх було 26 (47 учителів і 613 учнів); пізніше за рахунок перетворення їх в училища та закриття в кінці XIX століття залишилось 14, а в 1915 р. – лише 6.

Значний внесок у розвиток освіти у другій половині XIX ст. зробило Херсонське повітове земство. За 47 років (1866–1912 рр.) воно витратило на роботу шкіл більше 5,2 мільйонів карбованців, тобто третину свого бюджету.

У 159 земських школах Херсонського повіту навчалося в 1908 році 15324 учні (60 % від можливого), тут працювало 310 педагогів, але для охоплення навчанням усіх дітей потрібно було ще відкрити 442 класи. Земство стежило і за якістю роботи навчальних закладів.

У кінці XIX та на початку XX ст. в Миколаєві почали розвиватися міські початкові училища. На 1915 рік їх було 28. Крім училищ, розташованих і безпосередньо в межах міста Миколаєва, існували і працювали міські початкові училища на хуторах Мішково, Погорілого, Широка Балка [7].

На Півдні України широко була розвинена мережа парафіяльних шкіл. Тільки в місті Миколаєві на рубежі XIX–XX століть їх було 11. У парафіяльних школах, які відкривали при церковних парафіях і були початковими, і навчання тривало 4–6 місяців у селах і до одного року – у містах. Дітей навчали (російською мовою) читати, писати, елементарних арифметичних дій, основ релігії [5; 7].

Архівні дані свідчать про те, що на 1 січня 1913 року в Херсонській губернії

нараховувалось 2283 початкових шкіл, з них: 1835 – в селах і 448 – в містах, у яких навчалось 167646 учнів, в т.ч. хлопчиків – 109080 і дівчаток – 58566 [5].

В умовах зростання мережі початкових і середніх шкіл необхідно було розвивати й мережу закладів для підготовки вчителів (слід зазначити, що хоча наприкінці XIX ст. кількість початкових шкіл в Україні порівняно з 1856 р. зроста майже в 13 разів і досягла близько 17 тис., усе ж їх було недостатньо, оскільки поза школою залишалося понад 70 % дітей). Для народних шкіл, учительських короткотермінових курсів, їх готували, починаючи з 70-х в учительських семінаріях, які створювалися замість попередніх педагогічних навчальних закладів (препаранд). Першу таку семінарію було відкрито у 1869 р. в Києві, яку наступного 1870 року було переведено до Коростишева [2; 8; 10].

У Південному регіоні України, де відбувався найбільш інтенсивний розвиток промисловості та основних видів транспорту, що позитивно позначалося на прирості населення, в умовах зростання мережі освітніх закладів, сільських початкових шкіл, нестача педагогічних кадрів була серйозним недоліком народної освіти. У зв'язку з цим для підготовки вчителів початкової школи 6 грудня 1874 р. у м. Новий Буг (нині районний центр Миколаївської області) на основі «Положення про учительські семінарії» від 24 травня 1871 у складі одного першого класу була відкрита учительська семінарія в будинку вільного відомства колишнього Бузького уланського полку, її попечителям були багаті купці першої гільдії Агарков і Клейменов. 15 серпня 1875 року відкрито 2-й клас, а через рік їх було вже 3. Новобузька семінарія знаходилась у відомстві Міністерства народної освіти і безпосередньо підпорядковувалась попечителю Одеського навчального округу [1; 10; 12].

Окрім дітей купців, духовенства, місцевих багатіїв, до Новобузької вчительської семінарії мали право вступу і селянські діти з різних губерній. До семінарії приймали лише юнаків від 16 до 20 років. Якщо бажаному вступити до семінарії не виповнилося 16 років, необхідно було писати «прошеніє» на дозвіл вступу до попечителя Одеського навчального округу, який, як правило, накладав таку резолюцію: «На усмотрение педагогического совета».

Вступники складали такі іспити: російська мова (диктант), математика (усно й письмово), історія, географія.

Першим директором Новобузької учительської семінарії був Пилипович Шерецький. Викладачами семінарії могли бути тільки чоловіки з відповідною освітою. Такі, щоб зайняти місце учителя, писали «прошеніє» на ім'я директора семінарії, який за наявності вільного місця, міг надіслати представлення до попечителя Одеського навчального округу. Останній і приймав остаточне рішення щодо прийняття на роботу.

У державному архіві Миколаївської області на 182 сторінках за період з 10 вересня 1874 р. по 4 жовтня 1875 р. зберігаються такі матеріали: фонд 137, оп.1, спр. 4 «Прошение учителей о предоставлении им должности в семинарии». Ось деякі з них:

*Его Високородію Господину
Директору Новобугской учительской семінарії
Учителя Херсонского уездного училища
Владимира Добровольского
Прошеніє*

Желая занять место учителя русскаго языка во вверенной Вашему Високородію учительской семинарии, имею честь покорнейше просить Вас сделать об этом представленіе Господину Попечителю учебнаго округа

31 августа 1874 г. г. Херсон Підпис

*Его Високородію Господину Директору
учительской семинаріи,
Статскому Совѣтнику и Кавалеру
Василию Филипповичу Шерецкому*

*Наставника истории и географии
Байрамской учительской семинаріи
Льва Соловьѣва*
Прошеніе

Так как м. Новый Буг, в котором открывается учительская семинария, находится в близком расстоянии от места жительства моих родных и моей жены (г. Херсон), поэтому имею честь покорнейше просить ходатайства вашего Високородія о перемещеніи меня наставником истории и географии в открываемую в м. Новом Буге учительскую семинарию наставника Байрамчской учительской семинаріи Льва Соловьѣва

1874 года 24 августа   Підпис

Слід зауважити, що представлення на цю кандидатуру було отримано попечителем Одеського навчального округу лише в першій декаді 1875 року, про що свідчить підписаний ним лист за № 95 від 10 січня 1875 року.

Директору Новобугской
Учительской семинаріи

На представление Ваше от 2-го текущего января за № 13 относительно перемещения Соловьѣва Л. на службу в Новобугскую учительскую семинарию, сообщаю Вам, милостивый государь, что перемещение Соловьѣва Л. в течение учебного года, на основании распоряжения Министерства, признаю невозможным.

Для практичного навчання семінаристів 15 травня 1877 року при семінарії було відкрито початкове училище. Тривалість навчання в семінарії була 4 роки. За встановленим порядком один із учителів протягом усього періоду навчання вів свою групу як класний наставник. Кожен учитель одночасно був і методист, який готував учнів 4 курсу до практичних занять у початковій школі та в училищі, яке в 1902 році було перетворене у двокласне.

Практика продовжувалася протягом семестру. На практичних заняттях, як правило, мали бути присутні: директор семінарії, викладач-методист, учитель училища або початкової школи, 2–3 слухачі III курсу семінарії [1].

У літній період при семінарії організовувалися також курси вчителів від 4-х до 6-й тижнів. Семінаристи носили форму: чорну тужурку з металевими гудзиками, ремінь з бляхою, на якій, як і на кокарді картуза, виділялися букви НС (Новобузька семінарія), черевики з калосами. У семінарії без форми ходити заборонялося. До вчителів семінаристи зверталися на ім'я та по батькові.

Усі учні, які встигали, отримували стипендію (державна – 10 крб., земська – 13 крб.).

У семінарії всі навчальні дисципліни (основи педагогіки, природознавство, географія, історія, математика, російська мова та література, церковнослов'янська мова, ручна праця, малювання, музика і співи, фізична культура) читалися російською мовою за програмами, складеними викладачами семінарії, схваленими педагогічною радою та затвердженими попечителем Одеського навчального округу. Якщо серед викладачів семінарії не було такого, який міг би викладати певний предмет, то ця навчальна дисципліна не читалася або її заміняли предметами. Архівні дані свідчать про те, що можливим був також перерозподіл годин. Так, у звіті про роботу семінарії в 1883 році зазначено, що гімнастика, яка призначена інструкцією до викладання в учительських семінаріях, у Новобузькій семінарії не викладалася у зв'язку з відсутністю особи, спеціально знайомою з цим предметом. 12 годин, виділених на чистописання і малювання, розподілені були так: 6 уроків – на чистописання, 2 – на Закон Божий, 2 – на малювання, 1 – на російську мову і 1 – на співи [3]. Слід зазначити, що кількість годин із Закону Божого значно переважала кількість годин з інших предметів. Так, на педагогіку відводилося 180 годин, на історію і географію – 556, російську і церковнослов'янську – 283, а на Закон Божий – 20 годин [7].

При семінарії була своя церква, яка почала діяти з 1890 року, на будівництво Міністерство освіти виділило в 1877 році 6 тисяч 249 крб. Настоятелем церкви був законоучитель, церковним старостою – наставник семінарії. У церкві співало два хори – чоловічий із семінаристів і дитячий із учнів училища.

У колективній монографії за редакцією М. Ярмаченка наголошується, що в учительських семінаріях домінуючим предметом залишався Закон Божий, навчально-виховний процес був пройнятий релігійним духом; виховати майбутнього вчителя в душі релігійності, покори, прищепити йому ненависть до передових ідей - ось головне завдання, що стояло перед учительськими семінаріями [10].

Як бачимо, архівні матеріали ДАМО свідчать про те, що це було характерним і для Новобузької семінарії.

Частина учнів забезпечувалася місцем у гуртожитку. Крім кімнат для занять, у ньому були: кухня, їдальня, пральня, комора. За житло і харчування учень сплачував до 9 крб. на місяць.

Після закінчення семінарії слухачі одержували свідоцтво про освіту й спеціальність (учитель єдиної трудової школи).

Протягом дореволюційного часу семінарія підготувала понад 1000 вчителів початкової школи.

У 1920–1921 н. р. учительську семінарію об'єднали з гімназією під назвою – педшкола. У цьому навчальному закладі навчалися також і дівчата.

Останній свій випуск семінарія-педшкола зробила в 1923 році, після припинила своє існування [1; с. 3; 3].

У 1909–1913 рр. засновуються педагогічні навчальні заклади. Київський (1909 р.) та Вінницький (1912 р.), учительські інститути почали функціонувати і в південному регіоні України: Катеринославський (1910 р.) і Миколаївський (1913 р.) інститути.

Слід наголосити, що в умовах суспільно-політичних і соціально-економічних реформ у державі, входження України до європейського простору, вивчення становлення і розвитку педагогічної освіти на Півдні України, як і в інших її регіонах, є важливим джерелом збагачення теорії і практики розбудови національної системи освіти, уможливорює визначення перспективних шляхів її розвитку на сучасному етапі.

Література

- 1. Богаєвська В. Я.** І знань, і дружби джерело: З історії Новобузького педагогічного училища / В. Я. Богаєвська, В. Ф. Беззуб. – Новий Буг : Вид. райгазети «Вперед», 1999. – С. 8. **2. Бойко О. Д.** Історія України: [посібник]. – Київ : Академія, 2002. – С. 274, 275. **3.** ДАМО: фонд 137, оп.1, спр.4. – С. 17–19. **4.** Державний архів Херсонської області, ф.5, ф.192. **5.** Історія України / [навч. посіб.]. – Київ : Знання, 2000. – С. 178, С. 191–192. **6.** Історія України: [підручник] / керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – [2-ге вид., зі змінами]. – Львів : Світ, 1998. – 488 с. **7.** Освіта на Миколаївщині у ХІХ-ХХ століттях / керівник авт. кол. І. Шавлик. – Миколаїв : УДМТУ, 1997. – С. 7–13; С. 138–139. **8. Ступарик Б. М.** Національна школа: витоки, становлення: [навч.-метод. посіб.] / Б. М. Ступарик. – Київ: ІЗМН, 1998. – С. 106. **9. Ступарик Б. М.** Розвиток шкільництва Галичини (1772–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук / Б. М. Ступарик. – Київ, 1995. – 50 с. **10.** Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (ХІХ – поч. ХХ ст.)// редколегія: М. Ярмаченко та ін. – Київ : Рад.школа, 1991. – С. 134, С. 171. **11. Халамендик В. Д.** До питання становлення та розвитку початкової освіти на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. / В. Д. Халамендик // Науковий вісник МДПУ. – Вип. 4. – Миколаїв: МДПУ, 2001. – С. 100–104. **12. Халамендик В. Д.** Миколаївський державний педагогічний університет: До історії становлення / В. Д. Халамендик // Рідна школа, 2002. – № 10. – С. 72.